GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ULUSLARARASI DİNÎ MÛSİKÎ SEMPOZYUMU

FROM PAST TO PRESENT INTERNATIONAL RELIGIOUS MUSIC SYMPOSIUM

03-04 KASIM 2017 - AMASYA

-BİLDİRİLER KİTABI-

Bu sempozyum T. C. Amasya Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE
ULUSLARARASI DİNÎ MÛSİKÎ SEMPOZYUMU

FROM PAST TO PRESENT INTERNATIONAL RELIGIOUS MUSIC SYMPOSIUM

03-04 KASIM 2017 • AMASYA

BİLDİRİLER KİTABI

Bu sempozyum T. C. Amasya Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir.

AMASYA • 2017

03-04 Kasım 2017 - AMASYA

ISBN: 978-605-4598-25-0

BİLDİRİLER KİTABI

Geçmişten Günümüze Uluslararası Dini Mûsiki Sempozyumu Bildiriler Kitabındaki yazıların yasal ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.

Her hakkı saklıdır. Bu kitabın hiçbir kısmı yayıncısının yazılı izni olmaksızın elektronik veya mekanik, fotokopi, kayıt ya da herhangi bir bilgi saklama, erişim sistemi de dahil olmak üzere herhangi bir şekilde çoğaltılamaz.

Editörler:
Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR
Yrd. Doç. Dr. Ayşegül GÜN

Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Akbilek Mah. Muhsin Yazıcıoğlu Cad. No: 7 / Amasya
Telefon: 0 (358) 260 00 64
Faks: 0 (358) 218 01 61

Baskı:
KIBATEK - Kıbrıs Balkanlar Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu
Başkent Klişe ve Matbaacılık, Bayındır Sokak 30/E, Kızılay-ANKARA
Aralık 2017

SEMPOZYUM ONUR KURULU

Dr. Osman VAROL, Amasya Valisi
Cafer ÖZDEMİR, Amasya Belediye Başkanı
Prof. Dr. Metin ORBAY, Amasya Üniversitesi Rektörü

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Halil APAYDIN, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Hüseyin AKGÜN, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Ali Rıza AYAR, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Recep Orhan ÖZEL, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZTÜRK, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet KÖMÜRCÜ, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet PİRİNÇ, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. M. Fatih SOYSAL, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Nuran ÇETİN, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Ayşegül GÜN, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Abdel Gani ADA, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Murat POLAT, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Davut AĞBAL, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Ümüt TORU, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Hasan YERKAZAN, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. M. Akif ALTUNIŞIK, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

SEMPOZYUM BİLİM KURULU

Prof. Dr. Fazlı ARSLAN, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Otar KAPANADZE, Ethnomusicologist/GEORGİA
Prof. Dr. Şikar KASIMOV, Azerbaycan Teknik Üniversitesi/AZERBAYCAN
Prof. Dr. Velika Stojkova SERAFİMOVSKA, Researcher at Institute for Folklore/MAKEDONYA
Prof. Dr. Martin STOKES, Faculty of Arts Humanites/ENGLAND
Prof. Dr. Minexanim Nuriyeva TEKLELİ, Bakü Mühendislik Üniversitesi/AZERBAYCAN
Prof. Dr. Ahmet Hakkı TURABİ, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Safa YEPREM, Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Bayram AKDOĞAN, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet ÇAKIR, 19 Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe Başak İlhan HARMANCI, Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Kubilay KOLUKIRIK, Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Erhan ÖZDEN, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet TIRAŞCI, Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Abbas YAHYA, Trakya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ramazan KAMİLOĞLU, İnönü Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Muhammet Zinnur KANIK, Uludağ Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Tahir ÖZTÜRK, İstanbul Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ömer Can SATIR, Hitit Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ubeydullah SEZİKLİ, İstanbul Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Nuri UYGUN, Marmara Üniversitesi
Dr. Fatih KOCA, Ankara Üniversitesi
Dr. Besa LUZHA, University of Prishtina/KOSOVA
Dr. Kamal YOUSİF, Sudan University/SUDAN

MÜZİĞİN TEDAVİDE KULLANIMI: SELÇUKLU VE OSMANLI DARÜŞŞİFALARI

Sezer ERER KAFA*
Elif ATICI*

Özet

Tarih boyunca duygu ve düşüncelerin anlatım biçimi olan müzik, tedavi amacıyla da kullanılmıştır. İlkçağlarda vücuda giren kötü/doğaüstü güçlerin kovulmasına dayanan hastalık nedenlerine bağlı olarak uygulanan tedavi yöntemleri arasında ritm/müzik vardır. On dokuzuncu yüzyıla kadar ruh hastalarını "hasta" olarak kabul etmeyip tedavileri için özen göstermeyen batı ülkeleri, psikiyatri bilim dalının gelişmesi ile birlikte ruh hastalığına karşı tedavi yöntemleri geliştirmeye çalışmış ve müzik ön plana alınmaya başlanmıştır. Müzikle tedavi, 1980 yılında tedavi edici yaklaşımlarda sistemli bir uygulama olarak tanımlanırken 1997 yılından itibaren bir uzmanlık dalı olarak kabul edilmiştir. Batıdaki bu gelişmelere kadar Türkler, her zaman ruh hastalarıyla ilgilenmiş ve tedavilerine özen göstermişlerdir. Müziği kullanmayı bilmeyen bir hekimin tanı ve tedavide eksik kalacağını düşünen Türklerde hem İslamiyet öncesi, hem de İslamiyet sonrası dönemde müzikle tedavi çalışmalarının uygulandığı bilinmektedir. Hastanın nabzı kontrol edilerek en uygun melodi bulunmaya çalışılmış, dönemler içinde yaptırılan darüşşifalarda belirli gün ve saatlerde, belirli enstrümanlardan oluşan bir takım tarafından seanslar düzenlenmiştir.

Bildiride, Selçuklu ve Osmanlı döneminde müzikle tedavi yapılan darüşşifalar irdelenecek olup özellikle Amasya Darüşşifası'nın bu süreçteki yeri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Müzik, Müzikle tedavi, Selçuklu, Osmanlı, Darüşşifa.

Use Of Music Therapy: Seljukian and Ottoman Dar al-Shifas

Abstract

Music as a form of expression for feelings and thoughts, has also been used for therapy throughout history. There is rhythm/music among the treatment methods that are applied depending on the reasons of illness based on the expulsion of bad / supernatural powers entering the body in the early ages. The western countries, which did not accept mental patients as "sick" until the nineteenth century and did not care for their treatment, tried to develop methods of treatment against mental illness with the development of the psychiatry and foreground music for therapy. Music therapy was defined as a systematic application in therapeutic approaches in 1980 and recognized as a specialist field since 1997. Through these developments in the West, Turks have always been interested in psychiatric patients and have shown care in their treatments. It is known that music therapy treatments are applied in pre-Islamic and post-Islamic periods in Turks who think that a physician who does not know how to use music will be missing in diagnosis and treatment. The pulsation was important to find the most appropriate melody and sessions were organized by a team of certain instruments at certain days and hours in the hospital.

In the study, the Seljuk and Ottoman dar al-shifas will be analyzed by the term of music therapy, especially the place of Amasya Dar al-shifas will be emphasized.

Keywords: Music, Music Therapy, Seljukian, Ottoman, Dar al-Shifas.

Giriş

Müzik, eski Yunanca "mousike", "mousa"; Latince "musica" kelimesinden türemiştir. "Musi" sözü Yunan dilinde nağmeler ve "ki" ise vezinli (ölçülü) anlamına gelmekte olup musiki, "ölçülü nağmeler" anlamını taşımaktadır. Yunan mitolojisinde, Zeus'un kızlarından sayılan 9 peri kızına "Mousa (Müz)" adı

* Yrd. Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi, sezer@uludag.edu.tr.
* Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi, elifatici@uludag.edu.tr.

verildiği ve bu peri kızlarının dünyanın güzellikleri ve ahengini düzenlemekte görevli oldukları yer almaktadır.[1,2] En basit tanımı ile sesin biçim ve devinim kazanmış hali olan müzik, birtakım duygu ve düşünceleri belli kurallar çerçevesinde uyumlu seslerle anlatma sanatıdır.[3] Büyüsel, dinsel, askeri, eğlence ve hatta hüzünlenme amacıyla kullanılmış ve duyguları ifade etmenin en etkili araçlarından olan müzik, aynı zamanda tedavi amacıyla kullanılmıştır.

"Müzikle tedavi" kavramı ise ilk kez 1980 yılında, Amerika Müzik Terapi Derneği *(American Music Therapy Association)* tarafından: "Zihin ve fizik sağlığının kazanılması, sürdürülmesi ve düzeltilmesi için tedavi edici hedeflere ulaşmada kullanılan, müzikle tedavi uzmanları tarafından yönlendirilen tedavi edici bir ortamda, davranışlarda arzu edilen değişikliklerin elde edilmesi için müziğin sistemli bir şekilde kullanılması" olarak tanımlanmış; 1997 yılında da "İhtiyaç duyan bireylerin fiziksel, psikolojik, sosyal ve zihinsel ihtiyaçlarını karşılamada müziği ve müzik aktivitelerini kullanan bir uzmanlık dalı" olarak geleneksel tıp yöntemleri içinde yer almıştır.[4] Ülkemizde müzikterapi, 27 Ekim 2014 tarih ve 29158 sayı ile yayımlanan "Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliği"nde yer alan 15 uygulamadan biri olarak kabul edilmiştir.

Bu bildiride, müzikle tedavinin tarihsel gelişimine ve Türklerde tedavide müziğin kullanımına kısaca değinilerek Selçuklu ve Osmanlı döneminde müzikle tedavi yapılan hastaneler hakkında bilgi verilecektir.

Müzikle Tedavinin Tarihsel Gelişimi

"*Şarkı söylemek, sağlığı koruyan en iyi egzersizdir.*"
İbn Sina

Antik dönem uygarlıklarında, hastalık etkeni olarak bir tanımlama yapılamamakla birlikte hastalıkların doğaüstü güçler tarafından veya işlenen bir günah sonrasından yaratanın gazabından dolayı meydana geldiğine inanılmaktaydı. Bununla birlikte, dünyanın ve insanın bir ahenk içinde olduğu ve bu ahengin bozulması durumunda hastalıkların meydana çıktığına inanıldığı bilinmektedir. Bu karşılıklı ahenk; dünyadaki 4 unsura karşılık kişinin mizacına göre insan vücudunda bulunan 4 sıvı ile sağlanmakta idi (Humoral Patoloji):[5]

Dört unsur	**Hava**	**Ateş**	**Toprak**	**Su**
Dört sıvı (hılt)	Kan	Sarı safra	Kara safra	Balgam
Organı	Kalp-Akciğer	Karaciğer-Öd	Dalak-Mide	Beyin
Mevsimi	İlkbahar	Yaz	Sonbahar	Kış
Yaş dönemi	Çocukluk	Gençlik	Erişkinlik	İhtiyarlık
Fiziksel özelliği	Nemli-sıcak	Kuru-sıcak	Kuru-soğuk	Nemli-soğuk
Rengi	Kırmızı	Sarı	Siyah	Beyaz
Tadı	Tatlı	Acı	Ekşi	Tuzlu
Zamanı	Sabah	Öğle	İkindi	Akşam
Karakteri	Sıcakkanlı	Öfkeli	İçine kapanık	Soğukkanlı
Burcu	İkizler-Boğa-Koç	Başak-Aslan-Yengeç	Terazi-Akrep-Yay	Balık-Kova-Oğlak
Musiki makamı	Şehnaz-Isfahan-Neva	Rast-Hicaz-Büzürk	Irak-Buselik-Zengule	Hüseyni-Uşşak-Nevruz
Tedavisi	Kuru, sıcak ilaçlar	Nemli, soğuk ilaçlar	Nemli, sıcak ilaçlar	Kuru, sıcak ilaçlar

Hastalık nedenlerine göre tedavide şifalı otlar, kötü güçlerden korunma, bedene giren kötü ruhların kovulması vb. bazı uygulamalar kullanılmıştır. Eski İbrani, Yunan, Roma, Mısır, Çin'de müziğin önemli bir yere sahip olduğu ve tıpta da kullanım alanı bulduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. Özellikle

---

1 Adnan Çoban, Müzikterapi, Ruh Sağlığı İçin Müzikle Tedavi, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2005, s. 27.
2 Ruhi Kalender, "Türk Müsikisinde Kullanılan Makamların Tesirleri", AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 29, sayı: 1, 1987, s. 362.
3 http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.59e08b4f051e78.37755951 (12.10.2017)
4 Adnan Çoban, Müzikterapi, Ruh Sağlığı İçin Müzikle Tedavi, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2005, s. 29-30.
5 Ali Haydar Bayat, Tıp Tarihi, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, İstanbul, 2010, s. 127.

eski Çin ve Hint uygarlıklarının tıp anlayışına paralel olan eski Türklerde de benzer bir tıp anlayışından ve tedavide müziğin kullanımından bahsetmek mümkündür.[6,7]

Eski Yunan'da müzik teorilerinin ve müzikle tedavinin kurucusu sayılabilecek olan Pythagoras (MÖ. 585-500), umutsuzluğa düşen, çabuk öfkelenen hastaları belirli melodilerle tedavi edebilmek olanağını araştırmıştır. Hippocrates; bazı hastaların, ilahiler eşliğinde tedavi için tapınaklara götürülmesi gerektiğini söylemiştir. Platon ise müziğin kişilere rahatlık ve hoşgörü verdiğini belirtmiştir. Bilinen ilk sağlık merkezi olan Asklepionlar, müzikle tedavinin uygulandığı ilk merkez olarak kabul edilmektedir.[8]

Eski Roma'da özellikle ruh hastalıkları başta olmak üzere epilepsi, konuşma bozuklukları, histeri, böcek sokmaları, kanamalar, mikrobik hastalıklar, ağrılar vb. için müziğin kullanıldığına dair kaynaklar bulunmaktadır.[9,10,11]

Eski Mısır'da müzik, uyanmak, kendini aşmak ve kendini iyi hissetmek için olduğu kadar insanın sezgi kabiliyetinin uyanmasında da kullanılmıştır. Güçlü bir etkisi olduğuna inanılan müziğin tıp alanında da kullanıldığına dair bilgiler mevcuttur. Öyle ki hastalara tedaviden önce müzik dinletilmiş, böylece hastanın güç ve kuvvet kazandığına inanılmıştır.[12,13]

Eski Çin'de, müziğin insan üzerindeki etkileri bilinmektedir ve bu bilgiler hastalar üzerinde kullanmıştır. Yapılan bazı araştırmalar ise eski Türk musikisinin bu müzik bilgisini etkilediği ve geliştirdiği üzerinedir.[14,15]

Ortaçağ Avrupa'sı ise başlarda Hıristiyanlık dininin yaygınlaşması sırasında skolastik bir yapıya bürünmüş ve rahip/rahip-hekimlerin önerileri ve uygulamaları dışındaki her türlü uygulama din dışı ve yasak olarak kabul edilmiştir. Özellikle engizisyon mahkemeleri, müziğin şeytani olduğunu ve insanları günah işlemeye teşvik ettiği fikrini benimsediği için uzun bir süre müziğin kullanımı yasaklanmış, kullananlar da cezalandırılmışlardır. Zamanla bu düşünce yerini kaybetmiş ve müzik, başta ruh hastalıkları olmak üzere hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır.[16,17]

Eski Türklerde ise, tarihleri kadar eski olan bir müzik bilgisi mevcuttur. Tarihin bilinen ilk hekim modeli oldukları düşünülen Şaman, Kam ve Baksıların davul kullanarak ritim, müzik ve dansın etkisiyle insanları adeta hipnotize ederek tedavi etmeye çalıştıkları bilinmektedir. Hastalıkları tedavi etmek ya da kötü ruhları bedenden çıkarmak için kullanılan hızlı, yavaş, sert ya da yumuşak melodiler ile ikna ve etki edici sözlerden oluşan şarkılar müzikle tedavinin temelini oluşturmuştur.[18,19,20]

Anadolu Türklerinde de müziğin tıpta kullanıldığına dair bilgiler bulunmaktadır. Müziğin İslam dünyasındaki önemi, Türklerde de devam etmiştir. Batı toplumlarında akıl hastalarına 18. yüzyıla kadar önem verilmemişken Türk toplumlarında ilaç ve müzikle tedavi edildikleri bilinmektedir. Müzikle tedavi bir gelenek olarak Osmanlı döneminde de devam etmiş, bimarhane ve darüşşifalarda tedavi yöntemlerinden biri olarak kullanılmıştır. Hekimler ve deneyimli bilginler, insan nabzının müziğin hareketli makam ve usulü ile ilgisi bulunduğunu ve nabız hareketlerinin bir makama ve nameye uygun

---

6 Ahmet Şahin Ak, Avrupa ve Türk-İslam Medeniyetinde Müzikle Tedavi Tarihi Gelişimi ve Uygulamaları, Öz Eğitim Basım Yayım Dağıtım, Konya, 1997, s. 7.
7 Adnan Çoban, Müzikterapi, Ruh Sağlığı İçin Müzikle Tedavi, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2005, s. 35-36.
8 Enver Şengül, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2008, s. 28.
9 Adnan Çoban, Müzikterapi, Ruh Sağlığı İçin Müzikle Tedavi, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2005, s. 37.
10 Enver Şengül, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2008, s. 30.
11 Ahmet Şahin Ak, Avrupa ve Türk-İslam Medeniyetinde Müzikle Tedavi Tarihi Gelişimi ve Uygulamaları, Öz Eğitim Basım Yayım Dağıtım, Konya, 1997, s. 13-14.
12 Adnan Çoban, Müzikterapi, Ruh Sağlığı İçin Müzikle Tedavi, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2005, s. 38.
13 Ahmet Şahin Ak, Avrupa ve Türk-İslam Medeniyetinde Müzikle Tedavi Tarihi Gelişimi ve Uygulamaları, Öz Eğitim Basım Yayım Dağıtım, Konya, 1997, s. 22-23.
14 Ahmet Şahin Ak, Avrupa ve Türk-İslam Medeniyetinde Müzikle Tedavi Tarihi Gelişimi ve Uygulamaları, Öz Eğitim Basım Yayım Dağıtım, Konya, 1997, s. 22.
15 Enver Şengül, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2008, s. 33.
16 Adnan Çoban, Müzikterapi, Ruh Sağlığı İçin Müzikle Tedavi, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2005, s. 39.
17 Enver Şengül, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2008, s. 34.
18 Adnan Çoban, Müzikterapi, Ruh Sağlığı İçin Müzikle Tedavi, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2005, s. 41-42.
19 Ermamat Ergeshov, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011, s. 43.
20 Ahmet Şahin Ak, Avrupa ve Türk-İslam Medeniyetinde Müzikle Tedavi Tarihi Gelişimi ve Uygulamaları, Öz Eğitim Basım Yayım Dağıtım, Konya, 1997, s. 80-81.

olduğunu düşünüyorlardı. Müzikle tedavi, nabzın düşmesi, yükselmesi, genişliği gibi hallerinin her birine farklı makamın uygulanması ile başlamıştı.[21,22]

Müzik ve müziğin tıpta kullanımı ile ilgili yazılmış olan eserler, Selçuklu ve Osmanlı döneminde de kendini göstermektedir. Bu eserlerde müziğin tedavi edici etkileri incelenmiştir:[23,24]

Ya'kub bin İshak el-Kindî	Risale fî Hubr Ta'lîf el-Elhan,
	Risale fî Ecza' Habariyye el-Mûsîka
	Risale fi'l Luhûnd
Farabî	el-Mûsika'l-kebîr
İbn Sînâ	eş-Şifâ
	en-Necat ve Danışname-i Alâ'i
İbn Zeyle	el-Kafi fi'l Musika
Safiyüddin Abdülmümin	Kitabü'l-Edvar
	Risaletü'ş Şerefiyye fi'n Nisâbi't-Telifiye
Ebu's-Salt ed Dânî	Risale fi'l-mûsika
Nasîruddin Tûsî	Risale fi'l-Musika
İbn Bacce	Kitabu'l-Musika
Gevrekzade Hafız Hasan	Er Risâletü'l-Mûsikıyye Mine'd-Devâi'r-Rûhâniyye
	Neticetü'l –Fikriyye ve Tedbir'i Veladeti'l Bikriyye
Şuuri Hasan	T'adil-ül Emzice

XIX. yüzyılda psikiyatri biliminin gelişimi, yirminci yüzyılda ilaçla tedavinin yanı sıra psikoterapi yöntemlerinin geliştirilmesi ve insana biyopsikososyal açıdan bir bütün olarak bakılması beraberinde bütünleyici tedavi anlayışını getirmiştir. Yeni arayışlara yönelen psikiyatri bilimi müzikle tedaviyi yeniden gündeme getirmiştir. Her ne kadar Philipe Pinel (1745-1826) ilk defa müziği kliniğin içine almak istemişse ve savunmuşsa da sonuç elde edememiştir. İlk olarak 1920 yılında Dr. Willer Van der Wall tarafından Amerika'da Pennsylvania ve New York'taki hastane ve hapishanelerinde müziğin etkisi araştırılmış ve etkileri saptanmıştır. Bunun ardından II. Dünya Savaşı'nda yaralı askerlerin kaldığı hastanelerde müziğin kullanılması müzikle tedavinin bir uzmanlık dalı olarak görülmesini sağlanmıştır. Bu gelişmeler Avrupa ve Amerika'da müzikle tedavinin kliniklerde yer alması ile sonuçlanmış ve 1960'lı yıllarda bu konuda eğitimli kişilerin yetiştirilmesine başlanmıştır.[25]

Ülkemizde Türk müziği ile tedavi çalışmaları ve araştırmaları yapan iki kurum bulunmaktadır: TÜTEM ve TÜMATA (Türk Musikisini Tanıma ve Araştırma Grubu). Ayrıca algoloji, onkoloji, çocuk psikiyatrisi, psikiyatri ve doğum alanlarında araştırmalar yapılmış ve müzikle tedavinin hastalar üzerindeki olumlu etkileri belirtilmiştir.[26] Bu uygulamalara ek olarak akademik alanda da yer bulan müzikle tedavi ile ilgili Üsküdar Üniversitesi Müzik Terapi Uygulama ve Araştırma Merkezi (MÜTEM) kurulmuş ve bu merkez dâhilinde "Müzikle Terapi" kursları verilmeye başlanmıştır.

Müzikle Tedavi Yapılan Selçuklu ve Osmanlı Hastaneleri

Türklerin, ilk ciddi müzikle tedavi çalışmalarını Selçuklu ve Osmanlılar döneminde uyguladıkları görülür. Eski Türk hekimleri, korku, heyecan, kuşku ve ruhi bunalım gösterenlerin nabızlarındaki değişim ve bu değişimin neden olduğu huzursuzluk için hastalarına çeşitli melodileri dinletirler, bu sırada nabızlarını kontrol ederek hastaya en uygun melodiyi bulurlar, hatta aynı hastalığı olan hastaları bir araya getirerek tedavi ederlerdi.[27]

---

21 Adnan Çoban, Müzikterapi, Ruh Sağlığı İçin Müzikle Tedavi, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2005, s. 4-42-51.
22 Osman Şevki (Uludağ) (Sadeleştiren İlter Uzel (ed)), Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1991.
23 Adnan Çoban, Müzikterapi, Ruh Sağlığı İçin Müzikle Tedavi, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2005.
24 Ermamat Ergeshov, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011.
25 Adnan Çoban, Müzikterapi, Ruh Sağlığı İçin Müzikle Tedavi, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2005, s. 58-60.
26 Burçin Uçaner, Birsen Jelen, "Müzik Terapi Uygulamaları ve Bazı Ülkelerdeki Eğitimi", Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Folklor/Edebiyat Dergisi, sayı: 81, Kıbrıs, 2015, s. 39-40.
27 Ahmet Şahin Ak, Avrupa ve Türk-İslam Medeniyetinde Müzikle Tedavi Tarihi Gelişimi ve Uygulamaları, Öz Eğitim Basım Yayım Dağıtım, Konya, 1997, s. 120.

Akıl hastalıklarının tedavisi için yaptırılan hastaneler-darüşşifalarda müzikle tedavi amacıyla, belirli gün ve saatlerde mehterhane-i hakani çalınırdı.[28] Bundan başka ayrıca musiki takımları da vardı. Kullanılan müzik aletleri; zurna, davul, trampet, nakkare, zil, kös vb idi.[29]

Türklerde müziğin tedavi amaçlı kullanımı ise hem İslamiyet öncesi, hem de İslamiyet sonrası dönemde süregelmiştir. Ancak ilk ciddi müzikle tedavi çalışmalarının Selçuklularda ve Osmanlılarda uygulandığı görülmektedir.[30] Selçuklu ve Osmanlılar döneminde öncelikli olarak akıl hastalıklarının tedavisinde kullanılan müzikle tedavinin uygulanması için, gerekli akustiği sağlayacak şekilde hastaneler-darüşşifalar yapılmıştır.

Nureddin Hastanesi (1154)

Şam'da Selçuklu hükümdarı Dukak tarafından inşa ettirilmiş ve orijinal haliyle günümüze gelmiş olan en eski hastane, Sultan Nureddin Mahmut Zengî'nin Şam'ı ele geçirmesinden sonra ıslah çalışmaları ile tekrar faaliyete geçirilmiştir. Islah çalışmaları Nureddin Mahmut Zengî'nin Haçlılarla savaşı sırasında esir aldığı Frank komutanının verdiği 5 kale ve 500.000 dinar fidye ile yapılmıştır. Yüksek tıp okulu halinde gelişen ve kendi adıyla anılan ("Nuristan") hastanede herkes tedavi edilmiş, ender bulunan ilaçlar da yoksul zengin ayrımı yapılmaksızın herkese verilmiştir. Atabeyi Nureddin'in Şam'ı ele geçirmesinden sonra 1154 yılında onarılarak yeniden faaliyete geçirilmiş ve **"Nureddin Hastanesi"** adını almıştır. Bu hastanede akıl hastaları için özel bir bölüm bulunduğu ve bu bölümde müzikle tedavi yapıldığı bilinmektedir.[31,32] Darüşşifaya 1648 yılında gelen Evliya Çelebi, bu hastanede 70 personelin olduğunu ve hastalara günde 3 defa müzikle tedavi uygulandığını anlatmaktadır.[33,34,35,36]

Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası (1206)

Anadolu'da yaptırılan ilk sağlık kuruluşu olan kompleks, Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından, tüberkülozdan vefat eden kız kardeşi Gevher Nesibe Sultan'ın vasiyeti üzerine yaptırılmış ve 1206 yılında hizmete açılmıştır. Darüşşifanın yan tarafına İzzettin Keykavus tarafından 1213 yılında tamamlanan tıp medresesi inşa edilmiştir.[37,38,39] Bu özelliği ile Selçukluların ilk tıp medresesi olma özelliğini taşımaktadır. Darüşşifada, ruh hastaları için 18 odadan meydana gelen *Bimarhane* bulunmaktadır. Bu yapının duvarları arasından geçen akustik ses kanalları ile odaların içindeki hastalara su ve müzik sesi eşliğinde, telkinler yapılarak tedavi edilmeye çalışıldığı bilinmektedir.[40,41] Darüşşifa bugün, Erciyes Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü bünyesinde Kayseri Gevher Nesibe Tıp Fakültesi ***Tıp Tarihi Müzesi*** olarak hizmet vermektedir.

Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası (Turan Melik Darüşşifası) (1228-9)

Darüşşifa kısmı, 1228 yılında, Erzincan Beyi Fahrettin Behram Şah'ın kızı Turan Melik Sultan tarafından yaptırılmıştır.[42,43] Anadolu'da müzikle tedavinin uygulandığı merkezlerden biri olan darüşşifa, 1985 yılında UNESCO'nun "Dünya Kültür Mirası" listesinde ilk 3 içine girmiştir.[44]

---

28 Nil Akdeniz, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1977.
29 Osman Şevki (Uludağ) (Sadeleştiren İlter Uzel (ed)), Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1991.
30 Nil Akdeniz, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1977.
31 Özge Gençel, "Müzikle tedavi", Kastamonu Eğitim Dergisi, c. 14, sayı: 2, 2006, s. 699-700.
32 Gönül Cantay, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992
33 Ahmet Şahin Ak, Avrupa ve Türk-İslam Medeniyetinde Müzikle Tedavi Tarihi Gelişimi ve Uygulamaları, Öz Eğitim Basım Yayım Dağıtım, Konya, 1997, s. 120.
34 Ali Haydar Bayat, Tıp Tarihi, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, İstanbul, 2010, s. 208-209.
35 Eşref Buharalı, "Üç Türk Hükümdarının Yaptırdığı Üç Sağlık Kurumu; Tolunoğulları, Zengiler ve Memluklerde Sağlık Hizmetleri", Tarih Araştırmaları Dergisi, c. 25, sayı: 40, Ankara, 2006, s. 31-32.
36 Enver Şengül, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2008, s. 54-55.
37 Süheyl A. Ünver, Selçuk Tababeti, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1940.
38 Ali Haydar Bayat, Tıp Tarihi, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, İstanbul, 2010, s. 267.
39 Enver Şengül, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2008, s. 56-58.
40 Halil Tekiner, Gevher Nesibe Darüşşifası Ortaçağda Öncü Bir Tıp Kurumu, Kalkan Mat., Ankara, 2006.
41 Enver Şengül, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2008, s. 58.
42 Süheyl A. Ünver, Selçuk Tababeti, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1940.
43 Ali Haydar Bayat, Tıp Tarihi, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, İstanbul, 2010, s. 270.
44 Adnan Çoban, Müzikterapi, Ruh Sağlığı İçin Müzikle Tedavi, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2005, s. 52-54.

Amasya Darüşşifası (1308)

Darüşşifa, 1308-1309 yılları arasında İlhanlı hükümdarı Sultan Olcayto Mehmet Hüdabende ve eşi Yıldız Hatun'un köleleri Anber bin Abdullah'a yaptırılmıştır. Medrese planına sahip, tek eyvanlı ve 10 odalı olan darüşşifanın hekim yetiştiren bir kurum olduğuna dair bilgiler de bulunmaktadır.[45,46] Bu darüşşifanın en önemli özelliği; dünyada akıl hastalıklarının müzik ve su sesiyle iyileştirildiği ***ilk yer*** olmasıdır.[47] Klasik Selçuklu yapılarının tüm özelliklerini taşıyan darüşşifanın özelliklerinden biri de girişin kilit taşında bağdaş kurmuş bir insan figürünün işlenmiş oluşudur.[48] Darüşşifada hasta tedavisi yanı sıra akıl ve ruh hastalıklarının müzikle tedavisi de yapılmıştır.

Tanzimat döneminde önemini yitiren darüşşifa, 19. yüzyılda ipekböceği kozacılarının yeri olmuş, sonra Amasya esnafı tarafından depo olarak kullanılmıştır. Erzincan depreminde (1939) hasar görmüş, 1945 yılında dış cephesi onarım görmüş, 1992-1997 yılları arasında restorasyon çalışmaları devam etmiştir. Darüşşifa, restorasyon çalışmalarından sonra 1999 yılında Belediye Konservatuarına devredilmiştir.[49,50]

Fatih Darüşşifası (1470)

İstanbul'da 1470 yılında kurulan Fatih Külliyesi'ne eklenen 70 odalı, 80 kubbeli, 200 müderris ve 1 başhekimin görev yaptığı darüşşifa, akıl hastaları için yaptırılmıştı. Bu hastane, hem yapısal özellikleri, hem yatak ve hasta malzemelerinin üst düzeyde olması, hem de sunulan çeşitli sağlık hizmetleri nedeniyle döneminde Avrupa'nın en büyük hastanesi idi. Darüşşifada hastaların uygun ilaçlarla tedavileri yanında musiki konserleri gibi tedavilerin de uygulandığı bilinmektedir. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde uygulanan müzikle tedaviyi şu şekilde tarif etmektedir: "*…Hastalara, divanelere def-i cünun için mutriban (müzik çalan) ve hanendegan (şarkı söyleyen) tayin edilmiştir…*".[51,52,53,54] Darüşşifada verilen sağlık hizmeti, 1842'de darüşşifayı ziyaret eden Fransız Psikiyatr Moreau de Tours tarafından 1800lü yıllarda Fransa'da akıl hastaneleri için önerilen kriterlere uygun olarak hazırlandığını belirterek, darüşşifanın önemini vurgulamıştır.[55]

Bugün sadece küçük bir duvar parçası kalmış olan darüşşifa, 1824 yılına kadar faaliyet göstermiş, özellikle yeniçeriliğin lağvından sonra tamirinin mümkün olmadığı gerekçesiyle terk edilen yapı ortadan kalkmıştır.[56,57]

Edirne II. Bayezid Darüşşifası (1488)

Müzikle tedavinin önemli bir merkezi olarak kabul edilen ve II. Bayezid'in, kendi adıyla mimar Hayreddin'e yaptırdığı külliyenin bir parçası olan darüşşifada, ruh hastaları müzikle tedavi edilmiş, gerekli her türlü yöntem için olanaklar sağlanmıştır.[58,59] Bu hastane akustiği, bunu tamamlayan su sesinin de içinde olduğu şekilde planlanması açısından müzikle tedaviye uygun bir şekilde inşa ettirilmiştir. Bu yapısıyla Türk psikiyatrisi ve medeniyeti için eşi bulunmaz bir hastanedir.[60] Hastanede, 12 küçük, bir de ortada büyük kubbeli, altı köşeli asıl merkezi hastane yapısı, hemen onun yanındaki büyük avlu etrafına gruplanan 6 odada, 16. yüzyılın ortalarından 1912 yılına kadar akıl hastalarının yatırıldığı bölümü vardı. Evliya Çelebi, merkezi binada haftanın 3 günü 10 müzisyenden (3 hanende:

---

45 Süheyl A. Ünver, Selçuk Tababeti, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1940.
46 Ali Haydar Bayat, Tıp Tarihi, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, İstanbul, 2010, s. 271.
47 Adnan Çoban, Müzikterapi, Ruh Sağlığı İçin Müzikle Tedavi, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2005, s. 51.
48 Enver Şengül, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2008, s. 62.
49 Adnan Çoban, Müzikterapi, Ruh Sağlığı İçin Müzikle Tedavi, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2005, s. 52.
50 Enver Şengül, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2008, s. 65.
51 Adnan Çoban, Müzikterapi, Ruh Sağlığı İçin Müzikle Tedavi, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2005, s. 55.
52 Bedi N. Şehsuvaroğlu, Ayşegül Demirhan Erdemir, Göünl Cantay Güreşsever, Türk Tıp Tarihi, Taş Kitapçılık, Bursa, 1984.
53 Ahmet Şahin Ak, Avrupa ve Türk-İslam Medeniyetinde Müzikle Tedavi Tarihi Gelişimi ve Uygulamaları, Öz Eğitim Basım Yayım Dağıtım, Konya, 1997, s. 155-156.
54 Enver Şengül, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2008, s. 65-66.
55 Enver Şengül, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2008, s. 66.
56 Ahmet Şahin Ak, Avrupa ve Türk-İslam Medeniyetinde Müzikle Tedavi Tarihi Gelişimi ve Uygulamaları, Öz Eğitim Basım Yayım Dağıtım, Konya, 1997, s. 156.
57 Ali Haydar Bayat, Tıp Tarihi, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, İstanbul, 2010, s. 314.
58 Süheyl A. Ünver, Selçuk Tababeti, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1940.
59 Enver Şengül, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2008, s. 117.
60 Osman Şevki (Uludağ), (Sadeleştiren İlter Uzel (ed)), Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1991.

şarkı söyleyen; 7 sazende: keman, santur, musikar, ud, ney, vb çalan) oluşan bir saz ekibinin hastalara konser verdiğini söylemektedir. Darüşşifada ilaç ve müzik tedavisi yanında güzel kokularla (sümbül, reyhan, lale, karanfil, şebboy vb) rehabilitasyon yapıldığı da bilinmektedir.[61,62,63,64] Darüşşifa, 1866'da Edirne'de yeni bir hastane açılınca, sadece akıl hastaları için hizmet vermiş, Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında çok hasar görüp tamirat görmüşse de Balkan Savaşından sonra tamamen kapatılmıştır. Darüşşifa 1950li yıllarda neredeyse yok olma durumuna gelmişken Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1964 yılındaki restorasyon çalışmaları ile yok olmaktan kurtarılmıştır. Trakya Üniversitesi ile 1984 yılında yapılan protokol tarafından onarılan yapı bugün ***Tıp Tarihi Müzesi*** olarak kullanılmaktadır.[65,66]

Süleymaniye Darüşşifası (1557)

Kanuni Sultan Süleyman'ın 1550-1557 yılları arasında Mimar Sinan'a yaptırdığı külliyenin önemli bir bölümünü oluşturan darüşşifa, hasta odaları ve hamamın bulunduğu, bodrum katının ise akıl hastanelerine ayrıldığı önemli bir yapıdır.[67] Hem tıp medresesi hem de darüşşifa olarak 1557 yılında hizmete giren yapı, başta her türlü hastanın kabul edilen, 1843 yılından itibaren ise sadece akıl hastalarına hizmet verilen bir kurum olmuştur.[68] Tıp medresesinin karşısında birbirinin devamı revaklı iki avludan oluşan darüşşifanın diğer Osmanlı darüşşifalarından farkı, akıl hastaları için ayrı bir bölüme sahip olmasıydı. Darüşşifada ilaçla tedavinin yanı sıra müzikle tedavi de uygulanmıştır.

Sonuç

Müzikle tedavi, antik dönemden günümüze oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Türklerin tarihi kadar eski bir tarihe sahip olan Türk musikisi de tedavi alanındaki kullanımı ile bütün dünyaya örnek teşkil etmiştir. Sadece hastalığa yönelik değil hastanın mizacından dış görünüşüne hatta milliyetine göre değişik makam ve enstrümanlar gerektiren bu tedavi yöntemine, dönemin hekimleri de büyük ilgi duymuşlar ve büyük uğraşlar göstermişlerdir. Özellikle akıl hastaları için kullanılan bir yöntem olan müzikle tedavi, Selçuklu ve Osmanlı döneminde mimarisi de göz önüne alınarak yaptırılan hastaneler sayesinde dünya psikiyatrisi ve hastaneciliğinin gelişmesinde de öncü rol oynamışlardır. Günümüzde de bilimsel çalışmalar ile etkinliği kanıtlanan müzikle tedavi, ülkemizde geleneksel tıp yöntemleri arasında sayılmış ve akademik ortamlarda verilen kurslar ile yaygınlaştırılmaya başlanmıştır.

Kaynakça

Ak, Ahmet Şahin, Avrupa ve Türk-İslam Medeniyetinde Müzikle Tedavi Tarihi Gelişimi ve Uygulamaları, Öz Eğitim Basım Yayım Dağıtım, Konya, 1997.

Akdeniz, Nil, Osmanlılarda Hekim ve Hekim Ahlakı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü İstanbul, 1977.

Bayat, Ali Haydar, Tıp Tarihi, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, İstanbul, 2010.

Buharalı, Eşref, "Üç Türk Hükümdarının Yaptırdığı Üç Sağlık Kurumu, Tolunoğulları, Zengiler ve Memluklerde Sağlık Hizmetleri", Tarih Araştırmaları Dergisi, c. 25, sayı: 40, Ankara, 2006.

Cantay, Gönül, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.

Çoban, Adnan, Müzikterapi. Ruh Sağlığı İçin Müzikle Tedavi, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2005.

Ergeshov, Ermamat, Kırgız Türklerinin Kültüründe Müzikterapi Uygulamaları ve Maneviyat İlişkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011.

Gençel, Özge, "Müzikle tedavi", Kastamonu Eğitim Dergisi, c. 14, sayı: 2, 2006.

---

61 Bedi N. Şehsuvaroğlu, Ayşegül Demirhan Erdemir, Gönül Cantay Güreşsever, Türk Tıp Tarihi, Taş Kitapçılık, Bursa, 1984.

62 Adnan Çoban, Müzikterapi, Ruh Sağlığı İçin Müzikle Tedavi, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2005, s. 55-57.

63 Enver Şengül, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2008, s. 149-151.

64 Ruhi Kalender, "Türk Müsikisinde Kullanılan Makamların Tesirleri", AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 29, sayı: 1, 1987, s. 367-368.

65 Ali Haydar Bayat, Tıp Tarihi, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, İstanbul, 2010, s. 314-315.

66 Enver Şengül, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2008, s. 117.

67 Ali Haydar Bayat, Tıp Tarihi, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, İstanbul, 2010, s. 317.

68 Enver Şengül, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2008, s. 67

Güvenç, Rahmi Oruç, "Eski Türklerde Müzik İle Tedavi", Türkler, c. 3, Ankara, 2002.

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.59e08b4f051e78.37755951 (12.10.2017).

Kalender, Ruhi, "Türk Müsikisinde Kullanılan Makamların Tesirleri", AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 29, sayı: 1, Ankara, 1987.

Şehsuvaroğlu, Bedi N., Erdemir, Ayşegül D., Güreşsever, Gönül C., Türk Tıp Tarihi, Taş Kitapçılık, Bursa, 1984.

Şengül, Enver, Kültür Tarihi İçinde Müzikle Tedavi ve Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2008.

Şevki, Osman (Uludağ), (Sadeleştiren İlter Uzel (ed)), Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1991.

Tekiner, Halil, Gevher Nesibe Darüşşifası Ortaçağda Öncü Bir Tıp Kurumu, Kalkan Mat., Ankara, 2006.

Uçaner, Burçin, Jelen, Birsen, "Müzik Terapi Uygulamaları ve Bazı Ülkelerdeki Eğitimi", Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Folklor/Edebiyat Dergisi, sayı: 81, Kıbrıs, 2015.

Ünver, Süheyl A., Selçuk Tababeti, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1940.